

LACAN ÉS AZ "APA NEVE"

Füzesséry Éva

A tudattalan diszkurzus: a szubjektum szimbolikus fogantatásának helye

Mielőtt a gyerek a világra jön, a neve már létezik, s ez a név rendszerint az apai ágba gyökereztetni bele sorsát. De nemcsak a neve van már meg, hanem mindaz, ami ezzel a névvel jár a család múltjából, s egyúttal mindaz, amit a szülők megálmodnak az eljövendő utódról aszerint, hogy fiút vagy lányt szeretnének. Vagy esetleg csak rémálmaik, félelmeik vannak, mert nem szeretnének gyereket, mert még nincs hely számára. Hajoljunk a bölcső fölé és próbáljuk meg fölmérni ezt a helyet, amelyet egy gyereknek el kell foglalnia, tehát amelyet mindannyian a magunk módján elfoglaltunk a szüleink családi ágainak kereszteződési pontján. Pontosan ott, ahol a két történelmi szál egy új életfonállal fonódik össze, s amelyet kezdetben vágyaiból, álmaiból és elutasításaiból sodortak össze. Ezek részben tudatosak, részben azonban nem.

Jacques Lacan, a francia pszichoanalitikus mozgalom legjelesebb alakja a következőképpen beszélt erről az eleve már több szempontból meghatározott helyről 1980-ban, utolsó szemináriumán, amelynek anyaga még kiadatlan: „Nincs más születési trauma, mint kívánt gyerekként születni. Kívánt vagy nem, egyébként ugyanaz...”

Miért állítja Lacan, hogy mindegy, akartak-e a szülők gyereket vagy sem?

Hiszen a mindennapi életben gyakran halljuk, hogy egy gyerekkel csakis azért történhetett ez vagy az, mert a szülei nem kívánták őt. Mi van e félreértés mögött? Talán hogy azt hisszük, hogy amikor vágyunk valamire, tudjuk, mit akarunk. Így például, hogy egy akart gyerek feltétlenül mind abba a jóba születik bele, amit számára kívántak. Tehát az a hiedelem táplálja félreértésünket, hogy egy kívánt gyerekről lehet tudni mi várta, lehet tudni mi a helye. Úgy gondolják, ezt a gyereket nem érheti „trauma”, mivel a legjobb helyet kapja szülei szívében. Másképp van ez szerintük a nem kívánt gyereknel, akinek a helye nincs előkészítve, s bölcsője köré gyülekezhetnek az árnyvilág gonosz tündérei, fekete varázslói s képzeletünk egyéb homályos figurái. A szülők pedig azért nem tudnának ezeknek nemet mondani, mivel nem vágytak a gyerekre. Fenti kérdéseinkre Lacan szerint a válasz a következő: azért nincs különbség a két hely

között, legyen szó akár kívánt, akár nem kívánt gyerekről, mert mindegyik a tudattalanban fogantatik. Sőt, Lacan azzal a paradoxonnal kezdi, hogy csak egyfajta születési trauma van, amely nem más, mint az irigyelt hely: azaz a kívánt gyerekként születni. Most, miután meghatároztuk a biológiai fogamzás mellett az eljövendő beszélő, pszichikai egyén szimbolikus fogantatásának helyét a tudattalan szimbolikus hálózatának dimenziójában, könnyen érthetővé válik Lacan paradoxonja. Ha a kívánt és nem kívánt gyerek életfája egyaránt a szülők tudattalanjába gyökerezik bele, akkor egy kívánt gyerek talán sokkal több szülői vágyat van hivatva megvalósítani, s így esetleg nagyobb terhet hordhat a hátán, mint akit nem kívántak, s aki ugyan szintén magára fogja öltetni a Másik vágyának tudattalanban megszőtt áruháját, de talán viszonylag nagyobb szabadságot élvezhet. Mert így előfordulhat, hogy a helyét kevesebb tényező határozza meg. Ezért élvez viszonylag nagyobb szabadságot, például egy sokadik gyermek.

Lacan hozzáteszi, hogy a tudattalan diszkurzus, melynek a csomópontján a gyerek a világra jön, két „beszélő” között oszlik meg. „Kettő között, akik nem beszélnek ugyanazt a nyelvet (mivel mindegyik a saját tudattalanjából kiindulva szól). Két ember, aki nem hallja, mit mond a másik. Egyszerűen nem is hallják egymást. Egy pár, aki a családalapításra szövetkezik, de egy tökéletes félreértésből kiindulva, melyet az Önök teste visz tovább [itt Lacan szemináriumának hallgató-ságához fordul] az úgynevezett szaporodással. Az Önök teste egy bizonyos családi ágnak a gyümölcse, s szerencsétlenségüknek jelentős része abból származik, hogy ez az ág már (Önök előtt is) a lehető legnagyobb félreértésben volt. Ezt a félreértést adta tovább családjuk, amikor »életet adott Önöknek«, ahogy mondani szokás. Ezt öröklik meg. S ez magyarázza, hogy olykor rosszul érzik magukat a bőrükben. A félreértés már megelőzi születésünket. Megörököljük, részévé válunk, sőt még tovább is adjuk elődeink dadogását. Nem szükséges, hogy Önök saját maguk is félrebeszéljenek. Már ezelőtt, ami Önöket a tudattalan címén fenntartja, tehát maga a félreértés, ebben az Önöket megelőző dadogásban gyökerezik.”

A gyerek tehát a szülők közötti tudattalan „félreértések” csomópontján jön a világra, s általában az apa nevét kapja. Kérdés, hogy az apja neve hogyan lép életbe a gyerek számára, mint az „Apa neve” a lacani értelmezésben: mit jelöl, s mit tesz lehetővé?

Ahhoz, hogy megközelítsük e fogalmat, az "Apa neve" ("*nom du Père*") fogalmát és megértsük funkcionálási módját, vizsgáljuk meg először a kisgyerek legkorábbi kapcsolatát az anyjához vagy annak helyettesítőjéhez a maga szoros függőségében. Ezen az úton felidézhetjük, mi az, amitől a gyerekek meg kell válnia, s mi az, amitől az Apa neve elválasztja, egyszerűen hogyan játszik szerepet az Apa neve, mint primér metaforája annak, amit a gyerekek el kellett vesztenie ahhoz, hogy beszélő egyénné váljon.

A Szimbolikus, a Képzetes és a Valós

Először is foglaljuk össze a már említett két alapvető fogalmat, amely az emberi világ specifikus mivoltának két aspektusa: az ember beszél, tehát a beszéd segítségével megnevez, szimbolikus rendben próbálja elrendezni a

külvilágot és saját világát. Csak egy ilyen szimbolikus rend alapján megnevezett világból hiányozhat valami. Amit az ember nem talál meg, az után vágyakozik, az hiányzik neki, s hogy megközelítse vágyának tárgyát, elképzeli, megálmodja. Így például szerelme tárgyát, aztán szerelme gyümölcsét, a gyermeket – hogy csak ezeket a tárgyakat említsük –, hiszen sok minden másra is vágyhatunk. Ez a két fogalom már a rendelkezésünkre áll tehát: a szimbolikus rend és az elképzelt világ, a képzetes világ, röviden a Képzetes (*imaginaire*). A Képzetesnek a pszichoanalízis adta meg a valódi jelentőségét, mert úgy tekinti, hogy ez az egyetlen ablak arra a valóságra, amelyet Lacan Valósnak (*réel*) nevez. A lacani elmélet szerint a Képzetes a vágy körül összecsomózódva adná meg minden egyes embernek az ő egyedüli, individuális mivoltát. Eszerint a képzetes világ nem egyszerűen az illúzió világát jelenti azzal szemben, ami objektív lenne, mint ahogyan ezt a hagyományos pszichológia állítja. Ez utóbbi olyan pszichológiai alanyt feltételez, amely képes – az illúzió ámitásaival ellentétben – objektíven szemlélni a világot. Először maga Freud is ezzel az objektív szemlélővel vélte azonosítani az ént, mint az észlelés és a tudatosság bázisát.

A tudás két válfaja: a racionális és a tudattalan

A pszichoanalízis azonban megmutatta, amit egyébként már a korábbi civilizációk is felfedeztek a maguk számára, hogy a külső realitás mögött, amelynek törvényeit a racionális tudás képes megfogalmazni, van egy másik realitás, amely az alanyra vonatkozik. Ez a másik realitás azt nyilatkoztatja ki, hogy az emberi alany valami olyasmittel függ, ami távolról sem azonosítható a racionális tudással, hanem tudattalan. Sőt, a botrány olyan mérvű, hogy amit az ember megláthat a világból, az teljesen attól függ, ami a tudattalan címén meghatározza őt a saját történetében. Ebből a felfedezésből sem az ember, mint alany, sem pedig a racionális tudás nem kerül ki épkezélab. Miért? Azon egyszerű oknál fogva, hogy a szubjektum, aki a tudattalantól függ, lyukat vájt a racionális tudás felszínén. De ugyanakkor ez a beszélő egyén többé nem állíthatja, hogy százszázalékosan megtudhatja valamit magáról egy adott pillanatban a racionális tudás révén anélkül, hogy félre ne ismerné saját magát. Lacan a tükör-stádiumról szóló előadásainak¹ elején hangsúlyozta, hogy amit a pszichoanalízis kiderített az én funkciójáról, az "szembeállít bennünket minden olyan filozófiával, amely közvetlenül a *Cogitóból* származik" (Lacan, 1966/b). Ebből a megállapításból vizsgálja meg Lacan a descartes-i Cogitót: az „én gondolkodom, tehát vagyok” lenne az az én, aki azt hiszi magáról, hogy az, amit ő tudatosan gondol magával kapcsolatban, megadná létének kulcsát és milyenségét, azaz megragadhatná magát a gondolkodás műveletében. Lacan ezt így egészítette ki: „gondolkodom, tehát vagyok”..., „ott, ahol nem gondolkodom”. Azaz épp ott vagyok jelen pillanatban valójában, ott őrzi létem titkát a tudattalan, ahol épp nem gondolhatom ezt racionálisan magamról. A tudattalan alany tehát nem tudja, hogy tud, sőt azt sem, hogy létezik. Léte csak a Másik előtt, a szimbolikus rendben keresztül nyerhet elismerést. Tehát a beszélő egyén egy ilyen, a tudatos és tudattalan között lévő

hasadás árán operálhat a tudattalanjával, mindig máshol hiszi magát, mint ahol van. Ezt a hasadást vállalva indulhat el az én maszkjainak sorozatos megnevezése útján. Így közelíti meg egyre inkább azt, ami ezek mögött lehet.

Lacan, Freudnak *Az Ósválami és az Én* című művében kifejtett, revideált énfelfogására támaszkodva az ént nem az objektív észlelés oldalára állítja, hanem megmutatja, hogy a racionális én, éppen a félreismerést képviseli a tudattalan igazságához képest. A későbbiekben meg fogjuk látni, hogy a félreismerő racionális én keletkezése mennyiben éppen a másik képével való projektív azonosulásban leli gyökereit.

A születés mint speciális éretlenségi állapot

E fogalmi tisztázás után visszatérhetünk az eredeti fonalunkhoz, amelyet szeretnénk tovább sodorni, méghozzá a kisgyerek bölcsője mellett. Hiszen éppen a gyermeknek az anyjához (vagy bárki máshoz, aki az ő helyét tölti be) fűződő legkorábbi viszonyát vizsgáljuk. Az első fő kérdés: milyen állapotban jön az ember kicsinye a világra? Fizikai állapota, mint tudjuk, a speciális éretlenségi állapot, a nem befejezettség.

Az újszülött tehát testi hiánnyal indul, az idegrendszer nem teljes érettsége miatt, az állatvilág nagy részével ellentétben, megakadályozza őt az önellátásban. Az újszülött baba teljes tehetetlenségre van ítélve, tökéletesen rá van szorulva környezete jóindulatára. Ez a függőség számára élet és halál kérdése. Hiszen mindent meg kell tanulnia, aszerint, ahogyan ezt idegrendszerének lassú beérése lehetővé teszi, s ugyanakkor a kapcsolat minősége szerint, amelyben fejlődhet. A gyerekek ilyenkor tehát még nincs globális élménye a saját testéről, még nincs koordinált mozgásképessége, sem globális képe saját magáról. Ez csak a tükörstádium periódusában következhet be 6 és 18 hónapos kor között, amikor a gyerek idegrendszere már majdnem teljesen kifejlődött. A korábbi periódust, amelyben a kicsi teljes kiszolgáltatottságban kötődik az anyjához, anaklitikus (rátámaszkodásos) kapcsolatnak nevezik.

Az anaklitikus kapcsolat

Mi jellemző erre az anaklitikus kapcsolatra? A gyerek testi valóságának különböző szükségleteivel rá van utalva arra, aki törődik vele. Éspedig nemcsak szükségletei kielégítése szempontjából, hanem aszerint is, hogy ettől a személytől milyen minőségű szeretetet kap. Ebben a testileg teljesen függő állapotban, sőt már születése előtt is, az egyetlen kezdettől fogva működő érzékszerve a hallás, amely ugyanakkor önmagától nem tud kikapcsolni. Tehát ki van szolgáltatva annak, hogyan szólnak hozzá, hogyan válaszolnak arra, amit igényeiből észlelnek a szükségletein túl, mint fogadják szeretetigényét.

Röviden: ebben a periódusban a test szükségleteinek realitása a gondozási igényen túl a szimbolikus rendnek van kiszolgáltatva: annak, hogy miként szól

hozzá az a mindenható Másik, aki hozzá képest mindent tudni látszik – és a gyerek az Anyát eleinte épp ilyennek éli meg.

Úgy tűnik, mintha az anya személye maga lenne a legfontosabb számára. De, amint az anya távozását, jövés-menését észlelni tudja, még fontosabb számára, hogy mi is az, ami hiányozhat az anyjának, mi a vágy, ami őt hajtja? Jön, megy, de hová, miért? Az egyetlen és fő kérdés: mit akar ez a Másik, mi az, ami hiányzik neki? A gyerek elsődleges célja az lesz, hogy ő váljék az Anya vágyának legfontosabb tárgyává, ő töltse be a hiányt, ő okozza a legfőbb örömet, a gyönyört, ő legyen a *fallosz*. Tudjuk, e kifejezést a pszichoanalízis az antik rítusokból vette át. Így, kisbetűvel írva annak a képzeletbeli valaminek a jelentője, amely a vágy, a hiány helyére jöhet, ami hiányzik. Nagy kezdőbetűvel írva (*Fallosz*) viszont magának a vágnak a jelentője. Később megvizsgáljuk, milyen kapcsolatban van ez utóbbi éppen az Apa nevével.

A primér mazochizmus mint anaklitikus függőség

Ha belegondolunk, milyen következményekkel jár mindez, megállapíthatjuk: az eredeti mazochizmus ebbe az anaklitikus kapcsolatba gyökerezik bele, mivel a gyerek a saját létéről még nem tud, s így csakis a Másik létének középponti tárgyává akar vélni, hogy maximális figyelmet magára vonva a legtöbb gyönyört okozza a Másiknak, legalábbis aszerint, amit ebből felfogni képes e kezdeti, archaikus fokon. De azt is tegyük hozzá, hogy mivel még nincs saját magáról alkotott képe, tehát eljövendő individualitásáról halvány sejtelve sincs, nem is tudhat semmit arról, hogy milyen szerepet tölt be, milyen vágy objektumaként válik az Anya kiegészítőjévé. Ez annyit jelent, hogy tökéletesen ki van szolgáltatva a szimbolikus rendnek, s azzal a jelentővel válik eggyé, amit a Másik vágyával azonosított. Innen származik Lacan híres megfogalmazása a vágyról: „az alany vágya a Másik vágya”. Csak ezért lehetséges, hogy később, akárhányszor találja szemben magát az ember a vágyával, a szubjektum mindig megsemmisül a teljes teret betöltő objektum előtt.

Hogy kerülhet ki később a kisgyerek ebből az anaklitikus kapcsolatból? Hogyan választhat el attól az abszolút függéstől, amely a szimbolikus rendhez köti, amelyben a Másik vágyának jelentői határozták meg őt? Továbbá, milyen módon tud majd tudomást szerezni arról, hogy mi is volt ő ott, mint a Másik vágyának objektuma? Mi teszi lehetővé, hogy a test valósága és a szimbolikus rend között olyan kapcsolat jöhessen létre, hogy a kettőnek a viszonyáról, függőségéről az eljövendő beszélő alany valamit megtudjon? Ami ennek a kettőnek a kapcsolódását megengedi, az a képzetes világ. Lássuk, hogyan valósul meg e három összefonódása.

A tükör-stádium

Amint említettük, Lacan Freud *Az Ósvalami és az Én* című írására támaszkodott az én kialakulását megvilágító „tükör-stádium” elméletének kidolgozásában. Freud a következő kérdést tette föl: hogyan differenciálódik az én, s hogyan lép kapcsolatba a külvilággal?

Az első Freud-tanítványok, akiket még ma is sokan követnek, azt a választ vélték találni, hogy a freudi én nem más, mint a megismerés énje, s mint ilyen, a racionális szintézisalkotás és az intelligencia uralkodása révén a valóság-elv oldalán helyezkedik el. Ha ez így lenne, a pszichoanalízis megszületésével a morálfilozófiai hagyományhoz képest semmi nem változott volna. Elég volna ismerni az erkölcs és az etika szabályait, s aszerint cselekedni. Vagy pedig, ellenkező esetben, a tudatosan elkövetett vétek vádjával nézni szembe.

Hogyan olvasta Lacan Freud énnel kapcsolatos fejtegetéseit? Freud a következőket írta fent idézett írásában: „Az én elsősorban valami testi jelenség, nemcsak felület, hanem maga vetülete egy felületnek” (Freud, 1937, 30. o.). Lacan 1936-ban dolgozta ki elméletét a tükör-stádiumról, amely szerinte nem más, mint az Én kialakulásának időszaka a saját test globális tükörképén keresztül, amely képet először kívül, a másiknál láthatjuk meg.

Lássuk közelebbről a tükör-stádiumba való belépést. A látás lényegi szerepének köszönhetően, amely más egyéb funkciókkal ellentétben hat hetes kortól jól működik, hat és tizennyolc hónap között megtörténik a tükör-stádiumba való belépés. Lacan a tükör-stádiumról szóló előadásában megállapítja, hogy a látás egyrészt kompenzálhatja a hiányos mozgásképességet, másrészt lehetővé teszi az anticipációt, vagyis azt az előre „meglátást”, amely által megláthatom eljövendő magamat. A másik globális képében felfedezhetem, milyen is leszek én. Így alkothatok először magamról már olyankor is összképet, amikor ezt a képet a test még nem képes igazán uralni. A másiknak tehát itt lényegében tükörszerepe van, s képének valóságos énfőformáló szerepe. De ugyanez történik egy tükör előtt is, ahol a gyerek először meglátja ezt a „másikat”, akit a tükör reflektál neki, de még nem ismeri fel igazán, hogy saját magáról van szó. Még ha nem is tud a kicsi igazán a lábán állni, ha segítünk neki, tanúi lehetünk, hogyan próbál kiegyenesedni intenzív örömujjongásban az őt tartó felnőt看 elismerő, jóváhagyó tekintetét keresve. Ez a pillanat, ez az elismerő tekintet jelenti azt a szimbolikus jóváhagyást, amelyből kiindulva a gyerek később úgy érezheti, hogy megfelelhet egy ideálképnek. Lacan értelmezéséből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a freudi énfelfogás szerint az emberi lény nem egy magába zárt szervezet, amely később kinyílna a külvilág felé, hanem már eredetileg is teljesen a külvilág felé fordul a látás révén, a másik meglátásának útján. Az egyén csakis ezáltal a másik által – aki az ő számára maga a külvilág – inkarnálódhat „én”-ként. Tehát nincs olyan narcizmus, amelyik a másik észlelése előtt létezne, mint bezárulás „önnönmagába”. Így a narcisztikus visszahúzódás, vagyis az, amikor a létező másikkal nem tudunk kapcsolatba lépni, nem egy kezdeti magába zárulás felé való visszahúzódást jelent, hanem egy eredeti, képzelt, az ideális ént jelképező másik felé való visszafordulást, akivel tudattalanul valami „elintézni” valónk van.

A tükör-stádium első momentumában a kisgyerek szembetalálja magát a primér imagóval, amelynek szemlélése teljesen „hipnotizálja” őt, eltűnve a „másik” képmásában, mintha teljes léte a másik képmásába szívódott volna fel. Már képes magát meglátni a kívül lévő képmásban, de még igazán az nem ő, még nem uralja azt. A képzetes azonosulás első momentumára a másikba való beolvadási vágy jellemző, megsemmisüléssel jár, s ezért vezethető vissza mindenféle halálvágy eredete erre az azonosulási módra. Mi kell ahhoz, hogy

megszakadjon ez a teljes beolvadás a tükörképbe, akár a másik, akár a tükör reflektálja azt? Hogy léphet ki az ember kicsinye ebből a helyzetből, ahol a másik képének primér betörését megéli? Vizsgáljuk meg ezt közelebbről.

Az Apa neve mint metafora

Ideális helyzetben az anya már kezdettől nem egy zárt kettős egységben funkcionál a gyerekével. Létezik számára egy harmadik hely, amely a gyermek apjával vagy az anya partnerével kapcsolatos, s amelyik mindenképpen a gyerek által betölthetetlen vágyának helye. Ez az a hely, ahol az Apa mint Név funkcionálhat a gyerek számára elválasztóként. A családi élet keretén belül bármiféle olyan momentum, amely kivonja az anyát a gyerekekkel való kapcsolatból (lehet az például az apa hangja, vagy bármi más, amelyen át a külvilág megnyilvánul), megszakíthatja ezt a fúziószerű összeolvadást az eredeti imagóval: nem vagyunk egyek. A gyerek felismeri magát, mint különálló lányt, s vállalja saját képmását.

Ezután léphet be a testvérek közötti rivalizációba, a primér féltékenység drámáján keresztül, ahol harcba szállhat azért, amitől az anyától való elválasztás őt megfosztotta. Csak ettől a perctől kezdve, a rivalizáción keresztül tudja a gyerek lassanként felfedezni a vágyát, s azt mindig először a másikban látja meg. Pontosan annál, akiről a családon belül feltételezi, hogy az a másik még élvezi azt, amiről neki már le kellett mondania. Természetesen ez akkor lehetséges, ha egy nő számára valóban csak a társa tud igazán hiányt okozni, s nem a gyerek tölti be ezt a szerepet. Egyszóval, ha a férfi van számára az első helyen és nem a gyereke. Csakis ekkor jöhet létre az a szimbolikus művelet, amelyben az Anya vágyát behelyettesíti egy másik jelentő, az Apa neve. Ezt a szimbolikus műveletet nevezi Lacan az Apa neve metaforájának. Innen származik a tét: megpróbálni betölteni azt, ami az Anyának hiányzik. Itt találkozik a szubjektum az Apa által képviselt törvénnyel: ez meg van tiltva, a vágy azonban lehetségessé válik. Ez azt is megvilágítja, miért kaphatja a gyerek az igazi apai tekintélyt az anya révén úgy, hogy az anya ekkor számít a gyerekeknek, ha az anyának számít azon férfiú szava, aki az ő partnere. Még akkor is, ha nem a gyereke biológiai apja, még akkor is, ha netán nincs is jelen. De jelen van, volt vagy lesz a nő szívében és szavában, megvan számára a hely. Nem részletezzük itt, mi az apának, mint a mindennapi életben határt szabó személynek a reális szerepe. Ő az, aki függőnyt húz az elé a gyönyör elé, ami őt ahhoz a nőhöz köti, aki a gyerek anyja. Nem vizsgáljuk azt sem, hogyan váltja fel ezt a reális, jelenlévő apát az ödipális szakasz után egy képzel, nagyszerű emberré növekedett apafigura, mivel a témánk most az Apa neve, s nem maga az apa. Jegyezzük meg azonban, hogy a beszélő egyén nem léphet választásra képes szuverinitásának birtokába anélkül, hogy ne gyászolná meg ezt a magának kitalált csodálatos apafigurát az anya vágyának ellensúlyozására. Ez pedig nem megy anélkül, hogy át ne élénk e képzel apa iránti gyűlöletet, amikor kiderül, hogy nem váltotta be a hozzá fűzött, megálmodott ígéretet.

Az eredeti elfojtás: "az ember vágya a Másik vágya"

Ha ez az elválasztás megtörténhetett, akkor, az Apa neve metaforájának következtében, megtörtént az eredeti elfojtás, amely annak a jelentő láncolatnak a lenyomata a tudattalan címén, amely annak emlékét őrzi, mikor a már leírt anaklitikus kapcsolaton belül, az önnönmagáról semmit nem tudó és énnel még nem rendelkező szubjektum a Másik gyönyörének áldozta fel magát. Ez a jelentő láncolat tehát a Másik vágyának jelentőiből áll, amelyet úgy kell értelmeznünk, mint megannyi olyan válasznak a következményeit amelyet a gyerek igényeire az eredetileg a Másik helyét elfoglaló anya ad. Ez az a pillanat, amiből kiindulva később megkülönböztethetővé válik a Másik és az anya, s áttérhetünk majd a mindenható Másikról a másakra, a másakra, aki bárki hasonló lehet. Tehát a szimbolikus rend helyét, mint olyat a Másik helyének, a Másiknak nevezhetjük. Itt gyakorlódik a beszéd, s itt fogalmazódhat meg mindenféle vágy – a szükségleten és az igényeken túl. Ha a lacani képlet szerint "az ember vágya a Másik vágya", az nem elsősorban azért van, mert ez a Másik birtokolná épp azt az objektumot, ami után vágyunk, hanem azért, mert az ember vágyának elsődleges és fő objektuma az elismerés, a Másik elismerésének elnyerése. Ahhoz, hogy a szubjektum elismertesse magát a szimbolikus rend által, a nyelv áll rendelkezésre.

A testvér-rivalizáció: a képzetes viszony mint a vágy megnevezésének színhelye

Miután megvalósult a képzetes azonosulás, s az Apa nevének metaforája elválasztotta a gyermeket az Anya vágyától, megindulhat az egyén a testvér-rivalizáció útján. "Testvér" a vér szerinti testvéreken túl lehet bárki, aki erre a hasonlósági helyre kerül, általában a hozzánk hasonló másik, aki veszélybe sodorhat bennünket azáltal, hogy vágyunk tárgyát valamilyen módon birtokolja, s így a Másik képzelte elismerését élvezzi. Lacan Augustinust idézi, aki a *Vallomások* elején a következő képet tárja elénk: saját szemével látta egy kicsi féltékenységet, egy kisgyereket, aki még nem beszélt, amint mereven, elsápadva, keserű tekintettel meredt tejtestvére. Augustinus, aki ekkor még nem volt szent, hozzáteszi: Ki ne ismerné ezt?

Anélkül hogy részletesen elemeznénk a példát, megállapíthatjuk, hogy ilyen iszonyatosan megsemmisítő feszültségek árán, melyekről ebben a vallomásban Augustinus is beszél, tanulhatja meg a gyerek lassanként felismerni a másikban a saját vágyát. A tükörviszonynak az a szakasza, amely ilyen módon köt a hozzánk hasonló másikhoz, alapvető feszültséggel és agresszivitással jár együtt. Miért? Mert a másikban vélem felfedezni magamat, mint ideális ént, amennyiben feltételezem, hogy a másik birtokolja azt, amitől én már el vagyok választva. Következésképpen ahhoz, hogy elfoglalhassam a helyét s én magam lehessen az ideális én helyén, a másikat képzeletben le kell rombolnom. Úgy lehetne jellemezni ezt a viszonyt, ami jó darabig jelen van a gyermek fejlődésében, hogy „úgy kezdődött, hogy a másik visszaütött”. Ez a példa kiválóan szemlélteti, hogy az én megismerési módja mindig egy „paranoiás” megismerési mód a vágy

felismerésének pillanatában – állapítja meg Lacan –, amit aztán utólag tudunk helyesbíteni, miután felismertük, hogy mi az, ami bennünket illet meg abban a "kezdeti" pofonban, amit a másik visszaadott: a saját vágyunk felfedezése által okozott agresszivitásunk. Ez provokálta ki a „kezdeti visszaütést”. Az én megismerési módja azért paranoiás, mert mindig a másik helyéből indul ki.

Ha a szubjektum semmit nem tudott az anaklitikus kapcsolatban arról, hogy a Másik gyönyörét okozva, milyen módon akart hatékony lenni, hogy egyé válhasson a Szuverén Jóval, a képzetes azonosulási lehetőség síkján mozogva, a reprezentáció által egyszerre hozzájuthat ahhoz a megismeréshez, amely megmutatja neki, hogy milyen módon, milyen objektumként akart a Másik vágyában szerepelni, hogy azt betöltse.

Vegyünk egy konkrét klinikai példát, melyet Lacan Helene Deuschtól vett át, s a saját elgondolása szerint vizsgálta meg a *D' un Autre • l'autre* (A Másiktól a másiktól) című szemináriumában (Lacan, 1968-69). Húszéves fiatalember, aki a homoszexualitása miatt ment analízisbe, beszél gyerekkori fóbiájáról. Ph. Julien figyelemre méltó könyvében (Julien, 1990) elemzi Lacan kommentárját, amelyet most röviden felidézünk: "Egy meleg nyári napon a hétéves kisfiú a bátyjával játszott annak a tanyának az udvarán, ahol született és felnövekedett. Leguggolva, előrehajlott helyzetben játszott valamivel a földön, amikor a bátyja hirtelen hátulról ráugrott, erősen megragadta a derekánál fogva és azt kiabálta: Én vagyok a kakas és te, te vagy a tyúk." – írja H. Deusch.

Verekedés támadt, mert a kicsi határozottan visszautasította, hogy ő tyúk legyen, s magánkívül sírva kiabált, amikor a bátyja nem akarta elengedni: „De én nem akarok a tyúk lenni!”.

Ettől kezdve a páciens tyúkfóbiában szenvedett. S amikor később ez megszűnt, minden érdeklődését elvesztette a női nem iránt és homoszexuálisá vált. Helene Deusch megjegyzi, hogy a tyúkok már régebben fontos szerepet játszottak a páciens számára, jóval ezelőtt a jelenet előtt. Az anyja ugyanis tyúkokkal foglalkozott, s ebben a tevékenységében a kisfiú lelkesen követte őt mindig, örült minden tojáshoz, s rendkívülien érdeklődött, hogyan vizsgálja meg az anyja, hogy a tyúkok mikor fognak tojni. S ő magán is szerette anyja játékos gesztusát, amikor azt kérte tőle, hogy ujjával érintené őt, vajon fog-e tojni.

Ebből kiderül, mennyiben leleplező az idősebb fiútestvérrel való konfliktus a fentebb idézett jelenetben: a tyúk jelentője megnevezésével tudtára adja az egyénnek, mi is volt ő az anaklitikus periódusban anélkül, hogy tudott volna róla. Ezért volt ennek a jelenetnek trauma-jellege. A gyerek az anaklitikus kapcsolatban, mint „tyúk” találta meg a helyét abban, amit a Másik gyönyöréből feltételezett, mivel a tyúkokkal foglalkozó, tojást begyűjtő anyjának igyekezett naponta "kakastojásokat" tojni. Így próbálta, mint „tyúk”, anyjánál betölteni azt, amiről feltételezte, hogy hiányzik neki, s ezzel egyszerre palástolva nála a hiány létezését. A nyom, amelyet ez hagyott az alany számára ebből a periódusból, az az a jel, amelyet a "tyúk" jelentő örökített meg számára, csak ezt akkor még nem tudhatta. Fölmerül a kérdés, mi is történt volna akkor, ha az anya nem megy bele a perverz játékba, amelyen keresztül a kisfia az ő vágját kutatta? Több mint valószínű, hogy más lett volna a kisfiú férfiúi azonosságának jövője.

Visszatérve a páciens történetére, hétéves korában már minden fiúnak megvan a fiúi önérzete a többi hasonló kisfiú tükörképével szemben. Már régóta belépett a

testvér-rivalizáció szakaszába, a nárcisztikus azonosulás képzetes dimenziójába. A test valóságát már egybefogja a nárcisztikus tükörkép. A hétéves kisfiú a testvér-rivalizáció szintjén a nagyobb testvérehez viszonyítva már, mint kiskakas van versenyben a nagyobb kakással szemben.

Lacan itt leszögezi, húzza alá Ph. Julien, hogy a képzetes világ az egyetlen hely, amelyben a szimbolikus rend megnyilatkozhat a szubjektum számára. Ott juthat csak hozzá a számára fontos jelentőkhöz, amelyek a Másik mezején meghatározták – ott, ahol eredetileg az anya, a szülők vagy bármilyen intézmény foglalt helyet – azt, amitől a gyerek kezdetben függött.

Így fordulhatott elő, hogy az, ami lehetett volna egyszerű játék, mint ahogy az fiúk között történni szokott, egycsapásra különös súlyt kapott, amennyiben felfedte a kisebbiknek azt, ami ő az anya számára volt anélkül, hogy tudta volna. Innen a vad visszautasítás és a félelmi állapot. Mert ha tudja is már, mi is volt ő a fiú azonosságához képest – „tyúk” –, azt nem tudja, hogy akkor mit is kezdjen az anya vágásával, melynek létezése oly brutálisan tört rá. Miért olyan borzasztó félelem a gyerek számára ezzel szembenézni? „A pszichoanalízis visszája” című, nemrégiben közreadott szemináriumában Lacan megállapítja: az anya vágya, ha el kell viselnünk, mindig károkat von maga után. „Egy nagy krokodil, amelynek a szájában találják magukat, ez az anya. Nem lehet tudni, mi tör ki rajta hirtelen, hogy egyszerre csak becsukja tátott száját. Ez az Anya vágya.” S aztán hozzáteszi, hogy van valami megnyugtató: képzeljünk el egy kőből való hengert, amely a tátott száját kipeckeli: ez az Apa neve metaforájának fallikus formában való megjelenítése. Most, hogy e példa segítségével szemléltettük, miért támad félelem a gyerekekben az Anya vágásával való szembesüléskor, azt is megérthetjük, hogy addig a gyerekeknek megvolt a nyugalma, amíg tudattalanul anyja gyönyörét okozva áthúzta hiányának a kérdését, s zárójelbe tehetette az Anya vágyát. A tyúkfóbia mint „megoldás” merül fel, válasz az elviselhetetlen tatóngó ürre, s így a „tyúk” jelentője válik felfaló fenyegető valamivé, amely megsemmisítheti őt, mint az anyjától különálló lényt, mint szubjektumot. Még mindig jobb félni egy megnevezhető objektumtól, mint az úrtól, melyet a válasz hiánya teremt erre a legradikálisabban felmerülő kérdésre: hogyan hiányozhat ő az Anyának? El tudja-e őt veszteni? Mi más töltheti be az Anya vágyát ahhoz, hogy ő tőle függetlenül létezni tudjon, ha többé nem akarja fantáziája szerint, mint tyúk a tojásokat, produkálni kielégülésére? Annak a válasznak a milyensége, amelyet a szubjektum kaphat az önmagának feltett pánikszerű kérdésre, nárcisztikus azonosságának megrendülésében, tehát a nárcizmuson túl, az Apa neve metaforájának beavatkozásától függ. Válaszol-e benne az Apa neve? Ettől függ majd egy hasonló esemény neurozist keltő ereje. Ha a bajt ebben az esetben a túl sok élvezet okozta, aminek az anya és a gyerek között nem lett volna helye, mi történik akkor, ellentétes esetben, ha túl rossz volt az anyával való kapcsolat? S ebben az esetben mi következhet be, mikor az egyén számára felmerül az élet folyamán ez az első alapvető kérdés: el akar-e a Másik veszíteni? Mi történik, ha az Apa nevének metaforája nem válaszol, mert esetleg, ami a szubjektum számára nyomot hagyott a primér mazochizmus korából, az az a félreértés, hogy a Másik gyönyöre az ő veszte lenne? Amint említettük, ez az anyától való leválasztás pillanatára visszavezető kérdés az eredeti halálvágyban érint bennünket. Itt találja gyökerét

mindenféle önromboló kísérlet. Az első kapcsolatbeli túl sok gyönyör vagy éppen a rossz anyakapcsolat esetében is, amelyen a beszélő alanynak át kell rágnia magát, mint a mesebeli kásahegyen, az az, hogy egyik helyzetben sem egy mindenható Másikhoz volt köze, aki bármit is tudatosan akart volna ezen a ponton. De akkor mihez volt köze? Egy vak gyönyörhöz, ahol a másiknak is egy fel nem ismert tudattalan morbiditással volt dolga. Nem volt tehát ott tudatos akarat. Ha erre a pontra el tud jutni a beszélő alany, akkor áldozná-e még létét egy ilyen vak gyönyörnek, amellyel önmagát vagy a Másikhoz láncolja, vagy végleg érte áldozza fel, megadván a nem létező Másiknak az utolsó kielégítést?

Népmeséink is szemléltetik az Apa neve metaforájának fontosságát. Emlékezzünk vissza gyerekkorunk meséire, amelyekben a hős nekiindulva a nagy útnak, például Tündérország felé, fontos tanácsot kap: az úton felbukkanó szörnyeknek feltétlenül dobjon oda egy koncot, hogy a szörny ne őt falja fel. Így szól a mese bölcsessége a gyerekeknek arról, ami számukra a Másik hiányát, vágyát metaforizálja, s amelynek titkos vágyuk szerint ők szeretnének a központja lenni, azt a tanácsot adva, hogy a hamubasült pogácsa mellé tegyék be a tarisznyába az Apa nevének metaforáját. A mese példájában ennivalóként, annak megfelelően, ahogyan a gyerek a Másik vágyát az orális fázisban megéli, mint tátongó, felfaló állkapcsokat. Ha ezt nem viszi magával s azt képzei, hogy pusztá kézzel egyedül megharcolhat vele, vagy esetleg, hogy ő kedves lesz a szörny számára, s más elbánásmódban részesül a többi halandóhoz képest, akkor a szörny az életére tör.

A beszélő szubjektum választó szuverenitása: akarom-e azt, amire vágytam?

Abból, amit a fenti példából megtudtunk, vagyis hogy miként találkozik az alany a vágyával a reprezentáció síkján, a másik képén keresztül, a következő kérdés adódik; mire is ad alkalmat a vággyal való szembesülés ténye? Ha a nácizmuson túl meg tudjuk nevezni tudattalan vágyunkat, akkor alkalom nyílik a választásra. Ezzel kapcsolatban Lacan megjegyzi: nem elég, hogy az alany megtudja, milyen tudattalan vágy élte. Ezenkívül fel kell tudni tennie magának utólag a kérdést, meg kell tudnia azt is, akarja-e azt, amire vágyik? Ennek révén alkalmat nyílik a beszélő egyénnek saját szuverenitását megalapoznia a beszéd aktusán keresztül, amely aztán valóságát formálhatja. Ekkor mondhat utólag nemet a Másik vágyára, meglátva, hogy ez a Másik mint mindenhatóság nem létezik, mert azon a helyen, ahol létét feltételeztük, csupán kihűlt nyomát, azaz a szimbolikus rendet találjuk. Ezzel ugyanakkor új életigenlést mondhatunk ki a saját vágyunk nevében.

Így értelmezhető Lacan szerint Freud híres kijelentése: "Wo es war, soll ich werden". Vagyis ahol a Másik vágyának tárgya voltam, „ahol ez történt”, s ami tudattalanul meghatározott, oda kell visszatérnem, hogy megszólalhasson bennem az alany, aki választhat. Itt megy végbe a beszélő alany szuverenitásának felülkerekedése a Képzetes síkján az üresen beszélő énhez képest, aki inkább „beszélve” volt, semmint beszélt volna.

Ezt a pillanatot, mint "második megszületést" emlegetik a különböző civilizációkban. Lacan „szimbolikus halálnak” nevezi, mert meg kell halni mindahhoz képest, ami eredetileg kívülről meghatározott.

Ahhoz tehát, hogy a beszélő egyén ide eljusson, a következő kört kell leírnia: az anaklitikus függőségből be kell lépnie a tükör-stádiumba, a primér nárcizmusba, majd az apa nevéen át az anyától való leválással egyidőben a testvér-rivalizációba, át kell élni a primér féltékenység drámáját a vágy tárgyának birtoklásáért, a Másik elismeréséért folytatott harcban. Itt végső fokon az ideális én helyéért folyik a harc a "lenni, vagy nem lenni" dialektikájában: lenni, vagy nem lenni, mint az Anya fallosza. (Erre a pontra helyezi Lacan a "lenni, vagy nem lenni?" hamleti kérdés analizisét).²

Ha az olvasóban felmerül, hogy vajon miért választotta Freud éppen ezt a kifejezést a hiány képzeletbeli tárgyának jelölésére, itt röviden megjegyezhetjük, hogy az antikvitásban a fallosz nem csupán a férfit jelentette, hanem ezen túl szimbolikus jelentéssel is felruházták. Az istenített kreatív potenciát, az élet duzzadó forrását jelképezte, tehát valamit, ami a nemlét, a hiány helyén léteket teremt. Freud az „infantilis genitális szerveződésről” írt tanulmányában (Freud, 1923), amelyet kiegészítőnek szánt a tizenhét évvel korábban, először 1905-ben megjelent *Három értekezés a szexualitás elméletéről* (Freud, 1992) című művéhez, a következőket írja:

„Kisgyerekkorban nem a szexuális különbség játszik elsődleges szerepet, tehát nem két nemnek a specifikus identitása, melyek közül egyik se több vagy kevesebb a másikhoz képest, hanem egyszerűen különböző, más. Ami erre a genitális azonosulás előtti korra jellemző a gyerekeknél, az a fallosz elsődleges szerepe.”

Valóban a két nem számára egyetlen genitális szerv játszik elsőrendű szerepet, mégpedig a hímnemű. Az a tény, hogy a gyerekkori szexuális fejlődésnek egy bizonyos periódusában csak egyetlen nemi szervnek van jelentősége, az éppen arra vall, hogy ez az elsődlegesség eleve az anatómiai realitáson kívül helyezkedik el, a szerveken kívül, egy szubjektív, képzeletbeli szinten. Azaz a hím nemzetség mint a fallosz elsődlegessége, eleve mint szimbólum lép életbe. Ez a képzeletbeli konstrukció magában foglal egy képzeletbeli objektumot: a falloszt. Ez az elképzelt tárgy az, amely a gyermek fantáziáját is táplálja az imaginárius kasztráció szintjén, amikor úgy képzeletben, hogy valami, aminek ott kellene lennie, hiányzik. (Például egy kisfiú számára lánytestvére vagy anyja nem azért rendelkezne olyan anatómiával, mint amilyen rájuk jellemző, mert nő, hanem mert levágtak belőlük valamit.) Ebből a fallikus nárcizmusból a másodlagos nárcisztikus azonosulás által kerülhet ki az egyén az Oidipusz drámáját túlszárnyaló szexuális azonosulásnak köszönhetően, amely az apa nevéen és az apa tilalmán keresztül kizárja a vérfertőző viszonyt, a gyerek szexualitását, látens állapotba hozva, a jövő felé orientálja.

Moustafa Safouan (Safouan, 1991) ezt a következőképpen foglalja össze: „Mindenki számára létezik egy elkerülhetetlen kitérő. Mert egy olyan szubjektum megalapozása, melynek a libidóját nem szívja föl egy olyan önmaga fölépítése, aki a Másik vágyának objektuma lenne, az szükségszerűen csakis a törvény és a nemzedék-láncolatán keresztül valósulhat meg.” Itt léphet át az egyén a lenni, vagy nem lenni dialektikájából a hiány, tehát a vágy és a

vágybetöltés dialektikájába. Ezt az azonosságot már az én Ideáljának jele tartja össze, az az Ideál, akihez az én mint ugyanolyan szexuális azonosságú lény szeretne hasonlítani. Ez a szimbolikus elismerés által történhet meg ott, ahol az egyén mint Ideál megláthatta magát a Másik helyéről. Az ekkor felfedezett vágy téje később a szerelemben, a szexuális különbség által megalapozott kapcsolatban léphet életbe. A szerelmi, szexuális partnerségi kapcsolat, sikereivel és kudarcaival együtt az a terület, amelyen végül is a szubjektum a végére járhat ennek a fenti kérdésnek, vagyis annak, hogy akarja-e azt, amiről kiderül, hogy mint tudattalan vágy determinálja őt. Természetesen ennek megvan az ára: a felismerő, az elismerő beszélni tudás gyakorlása. Ezt Lacan szerint a szerelemben kivívott elismerő szeretet engedheti meg (tehát nem a nárcisztikus, ahol magamat szeretem a másikban), hogy mindig újra kibogozza vagy elvágja a nárcizmusból eredő csomót. Ezt írja a tükör-stádiumról szóló tanulmány végén, és hogy ne legyen félreértés, hozzát teszi: „Számunkra az altruista érzés ígéret nélküli, hiszen mi éppen azt a rejtett agresszivitást hozzuk felszínre, amely az emberbarát, az idealista, a pedagógus, sőt a reformer cselekedetei mögött rejlik.” Tegyük hozzá, hogy Lacan itt nem „mesterségekre” utal, hanem a szeretetnek arra a nárcisztikus módjára, amellyel a másikon akarjuk kijavítani azt, amit esetleg épp magunknál nem akarunk meglátni. Szeretünk nárcisztikus árnyoldala mindig a másikban akarja szeretni azt az "elveszett" egyént, akit magunkban nem szeretnénk felismerni. Ezért az ilyenfajta "altruizmus" gyakorlásának az a feltétele, hogy a másik mindig elveszettségben találja magát, ennél fogva vég nélkül reparálhassuk a másikban azt a sebet, amit magunkban túl fájdalmas lenne felfedezni.

Amikor visszafelé megyünk azon az úton, amelyet kezdetben öntudatlanul tettünk meg, akkor visszatérhetünk arra a pontra, ahol az Apa nevének metaforája mintegy fátyol borított az anya vágyára. Mi ennek a fátyolnak a szerepe? Láttuk, a pszichoanalízis szempontjából Freud „öselfojtás”-nak „Urverdrängung”-nak nevezte ezt.

Mi is van a fátyol mögött? Ha felidézzük az antik görög és római fallikus szertartások lényegét, amelyeket például egy pompeji freskón szemlélhetünk meg a Misztériumok villájában, mit figyelhetünk meg?

Mit rejteget a „Megrémült nő” arckifejezése? Milyen borzalmat tükröz a szeme? Tán éppen a Másik vágya leleplezésének pillanatát? Mit láttak ott a beavatandók, ahol egy mindenható Másik teljessége hatalmának mágikus tartozékát készültek végre meglátni? Talán éppen saját iszonyukat az úrtól, mert a fátyol mögött nem volt semmi.

Lacan *Televízió* című, nyomtatásban is megjelent előadásának (Lacan, 1973) borítójára választotta ezt a freskórészletet, mintha a televíziózóknak tartott előadása az olvasóközönség számára eleve egy interpretációval kezdődne: „Tessék tovább menni, nincs semmi látnivaló!”

Itt kell megemlítenünk a Falloszt (nagybetűvel), mely az eredeti Másik vágyának jelentője, s amely az Apa neve választó szerepe által válhat megnevezhetővé. Mint olyan a hiányt, a vágyat jelenti. Miért okoz ez mindig rémületet, amikor szembekerülünk a ténnyel, hogy nem létezik egy olyan Másik, aki bármilyen módon is végképp értelmet adhatna létünknek? Tán azért, mert akkor kiderül: semmi más nem áll a beszélő egyén rendelkezésére, mint a saját vágya, amely előreviszi. Éppen e mindenható Másikról való lemondás az, amely lehetővé teszi, hogy saját véges létének tudatára ébredjen, s végre kilépjen egy

képzeletbeli valakire való végnélküli várakozásból, aki meghozná az élet értelmét, a megoldást, a kiegészítést, a "Souverain Bien"-t, vagyis a Szuverén Jót. Lacan *A pszichoanalízis etikája* című szemináriumában (Lacan, 1986) egy éven át foglalkozott ezzel a kérdéssel: létezik-e Szuverén Jó? Létezik-e valami olyasmi, ami a vágy végső kielégítését okozhatná? Oidipusz és Antigoné példáján keresztül megmutatta, hogy még az is, amit a szubjektum Szuverén Jó címén végre birtokolhat, amit mindenáron akart, mint Oidipusz vagy véghezvitt, mint Antigoné, nem vitte őket egy paradicsomi állapot felé, sőt ... a saját végső megsemmisülésükhöz vezette őket. A Szuverén Jó tehát, aminek a keresésére minden ember elindul, csak egy mitikus valami lehet, s nem meghatározható valamilyen jelentés által. Semmilyen neve, értelme nincs. Ez a mitikus elveszett objektum, az „objet perdu” – amitől gyerekkorban elválaszt az Apa neve – az elveszett paradicsom. Végső soron a keresésére elindult alany csak az Apa neve metaforájával találkozhat, amely az utat elvágja, s lehetetlenné teszi a találkozást, amely az alany végleges megsemmisüléséhez vezetne. Ezért minden találkozás végül is elhibázott a képzetes világ ígéreteihez képest, s nemcsak épp Önöknek nem volt szerencsénk – mondaná Lacan. S mivel végső fokon semmiféle jelentés nem léphet életbe, ahol csak a vágy, a hiány foglalhat helyet, a szubjektum a vágyát képviselő objektum keresése útján csak szimbolikus nyomaival, mint a gyönyör koordinátaival találkozhat.

Miért is hangsúlyozta Lacan a nyelvben a jelentő elsődleges szerepét az alany szempontjából a jelentetthez képest? Ez az alany titokzatos mivoltára vezethető vissza. Megállapítottuk, hogy a szexualitás, mint vérfertőző, fuzionális viszony, tiltva van. Ami megtiltja, az a beszéd, amely a nyelv révén megnevezi azt, ami tiltva van az apa nevében. Ekkor inkarnálódik az eljövendő beszélő alany és a vágy, mint ennek a tiltásnak a következménye, mint a másikkal egyet alkotó létvesztésnek az eredménye. Tehát az alany soha nem megragadható mint lét, csak mint beszéd feltételezettjét, hátterét képzelhetjük el.

Ezt úgy kell értenünk, hogy az alany, amelyet egy ősjelentő képvisel az összes többi jelentőnél, nincs teljesen megjelenítve. Valami rejtve marad belőle. S ami rejtve marad, az az, amit Freud az őselfojtás zárójelébe tesz. Az alany tehát csakis a jelentő nyomán, ennek háttereként léphet életbe.

Az elfojtás rejtélyes mivoltára is csak az alany meghasadt, a szimbolikus rend hatásaként inkarnálódott mivoltán keresztül derül fény. Freud *Az elfojtás* című írásában a következőt állapította meg: ha egy élmény csalódást okoz, akkor a testi élmény két képviselője – egyrészt az érzelmek, másrészt pedig a nyelvi jel – közül (melyet Freud *Vorstellungsrepräsentanz*-nak nevezett) csakis ez utóbbit sújtja elfojtás.

Lacan, akinek már rendelkezésére álltak a modern nyelvtudomány szakkifejezései, az elfojtás alá kerülő szimbolikus (nyelvi) anyagban a jelentőt ismerte fel. Szerinte a jelentő az, ami az alanyt képviseli egy másik jelentő számára. Ha ugyanakkor figyelembe vesszük, hogy egy jelentő egyszerre több jelentettre, értelemre is utalhat, akkor megállapíthatjuk, hogy a nyelvi jelből a jelentő az, ami lehetővé teszi, hogy az alany továbbléphessen. Azáltal, hogy a jelentő mint „váltó” működhet, egy új jelentettre kapcsolva át, hangzásban új értelmet állíthat előtérbe (például a *hal* jelentő egyszerre jelenthet egy állatot,

ugyanakkor a *hallani* ige egy alakját, vagy pedig a *meghalni* igét is felidézheti). Az új jelentett reprezentációja megint egy új jelentőláncolat kiindulópontja lehet.

Ahhoz, hogy a szubjektum később integrálni tudja azt, ami elfojtás alá került, meg kell fejtenie az elfojtott tartalmakat, melyek tünetek, álmok, nyelvbotlások alakjában térnek vissza. Ezért hívta Freud az álmokat a tudattalanhoz vezető „királyi útnak”. Így juthat el az alany a rendelkezésére álló jelentőből kiindulva egy láncolaton át ahhoz, ami elfojtás alatt állt.

Ellenkező esetben világos, hogy az elfojtás alatt álló élmények jelentőinek visszatérése ellen a legjobb védekezés a jelentettbe való erős kapaszkodás merev nézetek formájában, mert ez lerögzíti az alanyt, bezárja egy bizonyos reprezentáció keretébe. Röviden, minél hevesebben védekezünk az elfojtott visszatérése ellen, annál dogmatikusabban gondolkozunk, annál merevebbek az elveink, annál merevebben zárkózunk el mindentől, ami idegennek, másnak tűnik.

A Szuverén Jó megkeresésére indult alany előbb vagy utóbb mindenképpen jelentőtől jelentőig megy, amelyek őt képviselik a jelentők láncolatán, mindig új reprezentációkat idézve fel. Egészen addig a határig, ahol a primér jelentővel találkozik, amelynek nincs jelentettje, s amely a vággyal, a hiánnyal szembesít.

Ennek illusztrálására idézünk Lacan előszavából, melyet Franz Wedekind gyermekdrámájához, *A tavasz ébredéséhez* írt (Wedekind, 1972), ahhoz a darabhoz, amelyet már Freud is megvitatott kollégáival Bécsben a szerdai összejövetelek egyikén. Ebben az előszóban szintén hangsúlyozza, hogy az Apa neve nem egyszerűen csak a tényleges apának a neve, hanem, amint láttuk, magát a törvényt alapítja meg, mely nemet mond, megtiltja a fuzionális kapcsolatot az anya és a gyerek között. Méghozzá egy harmadik helyről, amely felé az anya vágya irányul. Ez teszi lehetővé, hogy a gyerek mint eljövendő beszélő alany egyszer s mindenkorra távol tarthassa magát az anya vágjától.

„Az Apa nevei közül való az Álarcos Ember is (a dráma egyik figurája, aki kivezeti a főhőst a halál csábításából), de az Apának anyni és anyni neve van, hogy nincs Egy, ami megfeleljen neki, hacsak nem a Név Nevének a Neve.”

Ki tudta-e ezt fejezni megkapóbban költő, mint József Attila „A hetedik” című versében?

"E világon ha ütsz tanyát,
hétszer szüljön meg az anyád!
Egyszer szüljön égő házban,
egyszer jeges áradásban,
egyszer bolondok házában,
egyszer hajló, szép búzában,
egyszer kongó kolostorban,
egyszer disznók közt az ólban.
Fölsír a hat, de mire mégy?
A hetedik te magad légy!"

Ebben a versben a Név Nevének a Neve lépésről lépésre különböző módon nevezi meg a Másik vágját, amelyben mindig másképp inkarnálódik a

szubjektum, de kiléte titokzatos marad. A költő által különböző módon megnevezett helyzetek következményeként mint lappangó, eljövendő alany létezik, s tart valami felé. De mindez csak pillanatnyi álomkép, melyből fölébredve a végső metamorfózisban, megrázva magát, mint a mesékben, „fölsír a hat, de mire mégy?”

"A hetedik te magad légy!" felszólításban a te magadnak semmiféle meghatározója nincs, mert ez a "te magad" a beszélő alany, aki a Név Nevének a Neve hatására, mint annak következménye léphet életbe. Az előző hatnak azt tudja mondani: nem mind ez, hanem valami más. Ez az a pillanat mindenki számára, amikor a szimbolikus halállal kell szembenéznie, s ez az, amit nem szabad összetéveszteni a valóságos halállal. Itt a végső határhoz érve megnyílik a lehetőség, hogy a beszélő alany magával a szimbolikus renddel operálhasson, ha ezt az Apa neve metaforája lehetővé tette számára azért, hogy benne a „hetedik” a szuverenitást gyakorolhassa, s innen merítsen bátorságot, erőt azokat a szavakat és tetteket megvalósítani, amelyek a „halálósztón” ismétlési kényszerén túl az alkotó életébe gyökereztetik létét. Nem mintha attól kezdve lerázhatná magáról mindazt, ami őt kezdetben meghatározta, hanem mert végre állást foglalhat mindezzel kapcsolatban.

A látszat az, hogy a költő mindezt sejtette, ennek ellenére valószínűleg nem találkozott az Álarcos Emberrel, aki lehetővé tette volna, hogy a „hetedik” benne az életet válassza.

Ezek szerint az élethez nem elég tudni valamit. Fölmerül tehát a kérdés, milyen funkciót tölthet be az én racionális tudása? Éppen arra szolgálhat, hogy elfojtsa azt a mitikus tudást, amelyet a tudattalan hordoz, s amely a racionális tudáshoz képest, mint teljesen különálló tudás létezik. Ennek a következménye az, ami megalapozza a pszichoanalitikus pozíció elővigyázatosságát és alázatát mindenfajta tudással szemben, mind az analízisben levő egyénével szemben, mind a saját maga teoretikus tudásával szemben. Hiszen a tudás kapuja mögött várakozik a lét, létünk még nem bevallott része, s neki kell tudni a megfelelő pillanatban kaput nyitni.

JEGYZETEK

¹ Lásd a Thalassa jelen számában. (*A szerk.*)

² Lásd Lacan Hamlet-szemináriumának részleteit jelen számunkban. (*A szerk.*)

IRODALOM

DESCARTES, RENÉ, 1991. *Értekezés a módszerről*. Budapest: Kossuth Kiadó.

FREUD, SIGMUND, 1923. Die infantile Genitalorganisation. *Gesammelte Werke*. Bd. XIII. 293-298.

– 1925. Die Verneinung. *Gesammelte Werke*. Bd. XIV. 15.

– 1937. *Az ősválami és az Én*. Budapest: Pantheon kiadás, é. n.

- 1982. rosz közérzet a kultúrában. In: Esszék. Budapest: Gondolat.
- 1992. *Három értekezés a szexualitás elméletéről*. Nyíregyháza: Könyvvelző Kiadó.
- JULIEN, PH.**, 1990. *Le retour • Freud de Jacques Lacan*. Párizs: E.P.E.L.
- LACAN, JACQUES**, 1938. La famille. *Encyclopédie Française*.
- 1966/a *Écrits*. Paris: Seuil.
- 1966/b La stade du miroir comme formateur du Je telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique. In: *Écrits*. Paris: Seuil. 93-100. Magyarul: A tükörstádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra. Lásd folyóiratunk jelen számában.
- 1968-69. *D'un Autre a l'autre*. (Kiadatlan szeminárium.)
- 1973. *Télévision*. Paris: Seuil.
- 1986. *L'éthique de la psychanalyse*. Paris: Seuil.
- 1991. *L'envers de la psychanalyse*. Paris: Seuil
- SAFOUAN, M.**, 1991. *De l'alliance a la rivalité*. Esquisses psychanalytiques (15).
- SZENT ÁGOSTON**, 1982. *Vallomások*. Budapest: Gondolat.
- WEDEKIND, F.**, 1972. *L'éveil du printemps*. Paris: Gallimard